

УДК 930.85

Надія Білик

ТОПОС “МАЛОЇ ВІТЧИЗНИ” У ТВОРЧОСТІ ІВАНА МАРЧУКА

У статті досліджено топос “Малої Вітчизни” у творчості відомого художника Івана Марчука.

Ключові слова: митець, національна ідентичність, топос, творчість.

Bilyk N. The topos of “Small Motherland” in creativity of Ivan Marchuk.

Topos “Little Motherland” in creativity of the great artist Ivan Marchuk has been investigated in the article.

Key words: artist, national identification, topos, creativity.

Билык Н. Топос “Малой Отчизны” в творчестве Ивана Марчука.

В статье изучено топос “Малой Отчизны” в творчестве известного художника Ивана Марчука.

Ключевые слова: художник, национальная идентичность, топос, творчество.

Культурне відродження в сучасній Україні розвивається під знаком гуманітарних цінностей, домінуючими вимогами стають національна ідентичність, відродження народних традицій, утвердження української мови. Проте вирішення духовних проблем не зводиться до простої реставрації культурних надбань попередніх епох. Воно потребує переосмислення культуротворчого досвіду української інтелектуальної еліти, що завжди справляла енергетичний вплив на широкі маси суспільства. В ХХІ столітті саме українська інтелігенція поклика на відродити універсалії національної культури й сформувані єдиний духовний простір України.

Мета студії – дослідити топос “Малої Вітчизни” у творчості відомого українського художника Івана Степановича Марчука,

розкрити найцінніші здобутки митця на ниві духовної культури. Культурологічний підхід до вивчення творчого доробку передбачає оцінку малярської спадщини І. Марчука у контексті проблеми національної ідентичності автора. Важливим виявом національного самопізнання стали живописні полотна художника, в яких відображено культурний простір українства, зокрема його малу батьківщину – Тернопілля.

Іван Степанович Марчук народився у 1936 році в селі Москалівка Лановецького району Тернопільської області в родині знаного, але незаможного ткача. Рідне село на півночі Тернопільщини, де пройшли ранні роки життя майбутнього генія України, залишилось назавжди у свідомості митця як благословенна земля, від якої він сьомий десяток літ черпає сили для творчості. У передмові до останнього альбому художника, що вийшов під назвою “Дорога додому” (2008), С. Бушак слушно зазначив: “Дитинство, безсумнівно, зіграло визначальну роль у становленні майстра, визначивши фундаментальні засади його світобачення та його неповторної індивідуальності” [1, 7].

Життя сільського хлопчини було наближене до природи. На малій батьківщині І. Марчука беруть початок річки Збруч, Горинь і Південний Буг. Останню вважають священною рікою слов’ян, стверджують, що її первісна назва – Бог, тобто присвячена Богові. Звідси генеза глибинних символів української прадавньої культури в творчості митця. Саме рідне село Москалівка, оточене садами, безмежними полями та пасовиськами, де малою дитиною пас овець, згодом постане на полотні, у чисельних пейзажах художника, які він малював навіть за кордоном, живучи далеко від української землі. Таким чином, під впливом географічного чинника сформувалися такі етнопсихологічні особливості української вдачі майстра, як естетизм світосприйняття, ліризм, емоційність, сердечність, захоплення неповторною красою природи, прив’язаність до землі, прагнення незалежності. Від сільської родини митець одідичив повагу до народних звичаїв і традицій, шанобливе ставлення до жінки, яка уособлює не лише матір, а й Україну.

Переїнявши від батька любов до народної культури, Іван Марчук вступив до Львівського училища декоративно-

прикладного мистецтва, яке закінчив у 1956 р. Згодом продовжив навчання на факультеті кераміки Інституту декоративно-прикладного мистецтва у Львові, під керівництвом відомого живописця Романа Сельського. Вчитель, у минулому випускник Академій красних мистецтв у Кракові та Парижі, відкрив талановитому учневі секрети малярської майстерності, зокрема познайомив із творчістю Казимира Малевича та Володимира Кандінського, тоді невизнаних в Україні родоначальників модернізму. За словами Івана Марчука, саме їх експерименти щодо символіки кольору та форми стали засадничими в його майбутніх інноваціях на полотні.

Іван Марчук належить до покоління шістдесятників. У 1965 р., закінчивши малярські студії, митець за призначенням переїздить до Києва, де розпочинає свою працю в Інституті надтвердих сплавів АН УРСР. “Перші живописні твори художника, що дивом збереглися, дають уявлення про його мистецькі пошуки. Так, на картинах “А кругом тільки степ...”, “У полі тільки сонце”, “Очі дивились нам услід” (1965 р.) молодий художник відтворює звичні з дитинства пейзажні сцени сільського життя – випас корів, оранку землі, складені після жнив у копи пшеничні снопи. В той же час Марчук не йде шляхом достовірного відтворення навколишнього світу, а використовує прийоми деформації та умовності простору, символізм кольору, стилізовану монументалізацію форми” [1, 8].

У пейзажах раннього періоду творчості майстра відчувається пошук власної художньої системи, що постала на межі 1960–70-х рр., після переходу Івана Марчука в 1968-му до Київського комбінату монументально-декоративного мистецтва. Митець у той час “винайшов власну й самобутню малярську техніку, означену ним як “пльонтанізм” (мовою рідного села: “заплутане волосся”). Сама манера виконання в цій техніці ґрунтується на складному багаторівневому нашаруванні живописних мас, що виступають не у вигляді плям, а як дивовижне плетиво тонких колористичних волокон, примхливих, непередбачуваних, що робить неможливим адекватне повторення будь-якого твору, написаного в такий спосіб” [1, 9]. (Слід зазначити, що слово “пльонтати” в значенні “плутати” волос-

ся чи нитки широко вживається на Галичині та Волині – *Н. Б.*). Водночас, Т. Савченко про “новий художній хід” Івана Марчука зазначила таке: “...художник довго і скрупульозно “тче” художнє полотно із ліній, як гобелен” [2, 1]. Таким чином, мистецтвознавець побачила генезу творчої манери живописця саме в ткацтві, яким заробляв на хліб батько майбутнього генія світу – народний майстер Степан Марчук.

Сам автор так згадував про “свій” шлях до малярства: “Я малював, скільки себе пам’ятаю. Інколи не було чим – ані олівця, ані ручки. То я водив по паперу чим випаде – стискував стеблину й малював соком, виходив один колір, квітковий сік давав інший відтінок. Цупив у тата нишком із скриньки шматочки паперу, доки мені не подарували альбомчик. Малював усе, що бачив, але вершиною своєї творчості вважав портрети, які мені вдавалося перемалювати до певної схожості зі шкільних підручників. Проте з першої спроби у Львівське училище прикладного мистецтва я не вступив. У нас у селі художників не було, і нікому було мені підказати, що намалювати склянку складніше, ніж портрет скопіювати. Потім, слава Богу, були і училище, інститут і армія, але це був ще не я. “Я” з’явився, коли приїхав до Києва (тут і далі підкреслення наше – *Н. Б.*) і, працюючи в інституті надтвердих матеріалів, дві години займався власне працею, а решту шість знущався із себе. Сидячи на роботі як у в’язниці, вісім годин не маючи права вийти, шукав себе. Хотів забути всю грамоту, якої мене навчили, а вчителі в мене були хороші. Розпочав із примітиву. Руйнував усе: стереотип форм, анатомію. Хотів знайти в собі щось. Щось зрозуміле тільки мені, та як це реалізувати, не знав. Намагався все забути, аби відродитися. І раптом із мене полилася така фантазія, що моя рука не встигала її ловити. Тоді я заявив: “Я єсмь!” Ті, хто бачив, що я виробляв у шістдесяті роки, розповідали іншим. Один побачить – десять уже знають. До мене почало придивлятися начальство. Почали цікавитися: “Чим ви займаєтесь? А я бравірував, мовляв, я у вас не за призначенням працюю, я взагалі-то закінчив училище мистецтв. Так із плином часу викристалізувався стрижень індивідуальності. Підсвідомість рвалася назовні...” [3, 4–5].

Від перших творів, написаних митцем у 60-ті рр., домінує в живописному та графічному доробку Івана Марчука глибока символіка української прадавньої культури з її культом землі, природи, жінки-матері, предків-хліборобів. Так, один із перших станкових малюнків художника мав назву “Моя земля, моя твердиня” (1966, туш, перо). Власне **топос “Малої Вітчизни”** червоною ниткою проходить через усі роботи майстра, який, де б не жив, у Австралії, Канаді чи США, куди від 1989 р. закидала його доля в пошуках свободи, завжди бачив перед очима бідну батьківську оселю. В одному з інтерв’ю митець зізнався: “Хатки в мене завжди перед очима стояли. Заплющу очі – і всі ди-вуються, з якими деталями вони в мене в Америці на полотні виписуються” [3, 1].

Село Москалівка на Тернопільщині як символ “Малої Вітчизни” домінує в творах Івана Марчука. Так, у репродукціях на сторінках альбому “Дорога додому” (2008) постають перед шанувальниками творчості живописця сільські пейзажі: “До сонця осінь нахилилась” (1978), “Тут дуже затишно” (1984), “Яблуко на снігу” (1974), “Біля хати сонце ходить” (1982), “Село снігами замело” (1979), “Дорога до оселі” (1977), “Сліди сонця на снігу” (1983), “Село у місячному сяйві” (1984), “Криниця при дорозі” (1983), “Нічна рапсодія” (1991), “Місяць прокинувся” (1995), “Глянув місяць на подвір’я” (1994), “Відлига” (1999), “Заглянь у дитинство своє” (2003), “Не минайте оселю мою” (2003), “Птахи у вирій полетіли” (2007), “Моя біла хата” (2006), “Дорога додому” (2002), “Тут затишно мені” (2005), “Музей у нашому дворі” (2007), “У тиші пам’ять проростає” (2008), – в яких через матеріальну культуру (сільські хати, глечики, знаряддя праці хлібороба) відображено духовну спадщину предків. Саме мистецький **образ батьківської хати, зображений на картинах І. Марчука**, становить собою “пам’ять” української нації. Тоді як топос міста для художника – питомого українця визначається як простір чужої й концептуально опозиційної до рідної, культури. Вийшовши з джерел селянської субкультури, митець проголошує ідею: “відірвавшись від коріння”, втрачаємо можливість далі жити й розвиватися. В цьому слід шукати причину популярності серед україн-

ського загалу чисельних персональних виставок робіт художника, що пройшли в Києві, Тернополі, Чернігові, Львові, Сумах, Каневі, Чигирині, Одесі, Івано-Франківську, Донецьку за часів незалежності України.

Іван Марчук завжди ідентифікував себе з українством. Живучи в США, він “підсвідомо” знав: “...не хочу провести своє життя в Америці. Тим паче не хотілося померати в чужій країні” [3, 3]. Повернення на Батьківщину в 2001 р. прискорили події 11 вересня в Нью-Йорку. За місяць до терористичного акту митець придбав квиток до України, щоб “встигнути застати” улюблений вересень на рідній землі. Побачивши падіння хмарочосів, художник вирішив більше не повертатися у Новий Світ, хоча за кордоном його твори користувались успіхом у колекціонерів, виставки робіт українського митця проходили у відомих галереях світу.

Визнання таланту І. Марчука поза межами вітчизни змусило тодішню Спілку художників СРСР у 1988 р. прийняти художника (без його відома – *Н. Б.*) до своїх лав, хоча перед тим йому було двічі відмовлено в членстві. Після повернення на Батьківщину митця відзначено званнями заслуженого й народного художника України (1996, 2002), нагороджено Національною премією ім. Т. Шевченка (1997). Шанувальники таланту живописця зорганізували благодійний Фонд Івана Марчука, домоглися офіційного розпорядження президента В. Ющенка про відкриття музею в Києві, де, за задумом художника, мали розмістити галерею, конференц-зал, майстерню [3, 7]. Однак проєкт залишився на папері...

У 2006 р. Міжнародна академія сучасного мистецтва в Римі прийняла І. Марчука до лав “Золотої гільдії” та обрала почесним членом наукової ради закладу. Це перший випадок визнання українського художника інституцією такого високого рівня. Сьогодні “Золота гільдія” нараховує 51 художника з усього світу [4, 1]. В 2007 р., за версією британського видання *The Daily Telegraph*, І. Марчука включили до рейтингу “100 геніїв сучасності”, митець посів 72 місце в цьому списку.

20 лютого 2009 р. завдяки сприянню В. Негоди, заступника міністра регіонального розвитку та будівництва України,

та А. Маціпури, директора Національного заповідника “Замки Тернопілля”, відкрили виставку робіт І. Марчука в Збаразькому замку на Тернопільщині, водночас було оголошено про створення повноцінної галереї його картин у палаці Вишневецьких на Лановеччині. 24 серпня митець репрезентував свій доробок у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї, де впродовж місяця глядачі мали змогу бачити шедеври українського генія, якого подарувала світу тернопільська земля. “Чим дивує мистецтво Марчука? – розпочав свій виступ у Збаражі відомий поет та близький друг митця Д. Павличко, – Він малює те, що знає з дитинства, він дає нам дійсність, яка пов’язана з історією. У його картинах немає фальшивої краси, Марчук вчить нас любити той світ, який є в наших душах. На його картинах у частинах космічного світу є наші квіти, наші яблука, наш край” [5, 2]. Пошануванням від тернополян стало відзначення земляка Всеукраїнською літературно-мистецькою премією ім. братів Богдана й Левка Лепких за 2009 рік.

Топос “Малої Вітчизни” у творчості відомого художника Івана Марчука – швидше рамка, в якій автор зображує **символи українства**, що йдуть із підсвідомості. В усіх періодах творчості (яких митець нараховує десять: перший і основний стовбур – “Голос моєї душі”, його гілками стали такі: 2 – “Пейзаж”, 3 – “Цвітіння”, 4 – “Портрет”, 5 – “Кольорові прелюдії”, 6 – “Біла Планета-1”, 7 – “Біла Планета-2”, 8 – “Нові експресії”, 9 – “Виходять мрії з берегів”, 10 – “Погляд у безмежність” – *Н. Б.*) він постає як захисник вічних цінностей нації, оберігаючи її від втрати ідентичності. Саме через це офіційна влада в СРСР не визнавала митця, його викликали до КДБ, погрожували, оскільки “творчість Марчука не влізала в офіційний формат”. Однак, як пише В. Война, “він наче не помічав “радянську дійсність”, відтворюючи власну, омріяну Україну. Казкова, невмируща, поетична країна, її природа, села, люди, квіти були постійними темами Марчука. Його твори притягували відвідувачів виставок як бажана “інша реальність”, як таємнича, заборонена релігія предків”. У рецепції сучасника доробок земляка відіграв вагомий роль у пробудженні національної свідомості, оскільки “підніс глядача до найвищого рівня життя духа” [6, 2].

Підтвердженням цьому стали чисельні інтерв'ю останніх років, у яких Іван Марчук відкриває секрети власної творчості, щиро говорить про **те, що хвилює його душу**, а саме: **сутність мистецтва** (“Я викреслюю всі ізми. Мистецтво мусить носити художню якість і то найголовніше... я поповсе не сприймаю, масового не люблю. Я естет. Мистецтво має бути естетичним.”); “Мистецтво – важка робота. Результат – насолода. Творчість – це спосіб життя.”; “Для мене мистецтво – це життя і одкровення. Іншої альтернативи нема. Й водночас мистецтво – це каторга. Я працюю 365 днів на рік і без цього не можу. Це присуд долі, карма, вирок, приреченість. І нікуди не дінешся.”); **гене-за творчості** (“Все це інтуїтивне, підсвідоме. Відкриваю шлюзи і ллється як гірський потік...”); **Божественне одкровення** (“Просто рука працює, а хто нею водить – це інша справа. Чи я, чи сам Господь Бог, але це бездонна криниця, невичерпне джерело. Я тільки можу перериватися, переходити на якийсь клаптик землі української і малювати пейзажі, або повертатись до попередніх Марчуків, до “Голосу моєї душі”); **улюблені сюжети** (“Звертаюся до Землі і Голосу Душі. Пейзажі і Природа – це теми конкретні. Але я всеядний...”); “Зараз я уже почав робити і зелені твори, але більше люблю голі дерева і землю. Їхне плетиво...”); **краса рідної землі** (“Вивезіть мене із зав’язаними очима за місто, подивлюся під ноги – яка краса! Яка травичка зеленіє, який спориш фантастичний! А яке листя на деревах! А там хатинка, освітлена сонцем чи місяцем. На кожному кроці краса.”); **культ природи** (“У природи нема нічого бридкого, потворного. А от серед людей...”); **доля України** (“Доля країни – моя хвороба. Хотів би втекти, але не можу”); **плани на майбутнє** (“Якби мені було дано ще 100, 200, 300 років, я мав би що робити. Якби сказали небо розмалювати і дали б на це кілька тисяч років – розмалював би – і ніде не повторився б! Нині, у свої 72 роки, створюю вже десятого Марчука. Дуже могутнього, якого ще не було в моїй творчості.”); **рідна земля** (“...це земля, якої більше ніде в світі немає. Рідна земля. Чи буде ця влада існувати чи ця держава, – а рідна земля все одно залишиться. Я, якщо щось реалістичне малюю, то тільки село, тільки землю”) [4; 7; 8; 9].

Перечитуючи ці думки Івана Марчука про небо й землю, читач відкриває для себе неповторний світ українського генія, душа якого тісно пов'язана з космічним егрегором українського народу, від якого митець черпає сили та натхнення. Означений феномен художника детермінований чинниками не тільки генетичними, а й типологічними (в світлі останніх постає, зокрема, його цикл шевченкіани). Глибоко національна, творчість живописця є водночас загальнолюдською, в цьому її непроминаюча цінність для нащадків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бушак С. Пейзажі Івана Марчука // Марчук Іван. Дорога додому: альбом / І. Марчук. – К.: ТОВ “Атлант ЮЕмСі”, 2008. – С. 6–13.
2. ТОП – 10: Найуспішніші митці України // <http://life.pravda.com.ua/wonderful/4976e6ea0ded3/>.
3. Журавльова Любов. “Музею видатного вітчизняного художника Івана Марчука у столиці бути!...” // <http://www.dt.ua/3000/3760/51428/>.
4. Україна – наша Батьківщина! Марчук Іван Степанович // <http://www.batckivchina.uaforums.net/--vt390.html>.
5. Шептицька М. Іван Марчук в Збаражі... повернення на малу Батьківщину // Вісник історії краю. – 2009. – № 2 (48). – С. 1–2.
6. Война В. МІЙ ДРУЖЕ, ІВАН МАРЧУК, або “небажаний” художник, який став “генієм світу” // <http://www.krugozormagazine.com/show/spadshyna.170.html>.
7. Марчук любить два Же: Живопис і Жінок – Інтерв'ю // <http://golosna.ucoz.ua/publ>.
8. Іван Марчук: “Я міг би розмалювати небо і не повторитися!” // <http://vilne>.
9. Сеген Н. Іван Марчук: “Я єсмь!” // <http://exp21.com.ua/individual/84-1.htm>.